

HİTİTLERDE SOSYAL SINIF NAM.RA'LAR VE IDEOGRAMIN HİTİTÇE KARŞILIĞI¹

Dr. SEDAT ALP

Hititoloji Doçenti

NAM.RA mes'eleşi bizden önce Götze tarafından AM 217 ve devamında teferruatlı bir şekilde işlenmiştir.² Götze'nin kitabının çıkışından bu güne kadar neşredilmiş olan yeni malzeme ile eski malzemenin yeniden gözden geçirilmesi sayesinde bu halk sınıfı hakkındaki bilgimiz bazı noktalarda genişletilebilir. Toplamış olduğum malzemenin çokluğu, bu malzeme içinde en önemlilerini seçmeyi ve yalnız bunlar üzerinde durmayı lüzumlu kılıyor.

NAM.R'ların hukukî durumu bakımından III. Hattuşili'nin Kaşka mıntakasında bulunan veya bu bölgeye komşu olan Tiliura şehri ile akdettiği muahede yani KUB XXI 29 hususî bir önem taşıyor.³ Bu muahedenin I. sütunu şu sözleri ihtiva ediyor :

-
- 11 URU *Ti-li-u₂-ra-aš* URU-aš IŞ.TU UD.KAM ¹*Ha-an-ti-li*
 - 12 *dan-na-at-ti-iš e-eš-ta na-an A.BI.IA*
 - 13 ¹*Mur-ši-li-iš EGIR-pa u₂-e-te-it a-še-ša-nu-ut-ma-an* [×]
 - 14 *na-a-vi SIG₅-in a-še-ša-nu-ut-ma-an a-p₁₂-e-el* [×]
 - 15 IŞ.TU NAM.RA ⁶GISKU *tar-aḫ-ḫa-an-ti-it*
 - 16 *an-na-al-li-uš - ma - kan₂ ku-i-e-eš* LU₂.MEŞ [^{URU}*Ti-li-u₂-ra*
LU₂.MEŞ APIN.LAL]⁴

¹ Bu makalenin Almancası Prof. Bossert'in 60. doğum yılı münasebetile çıkmakta olan Anma Kitabına sunulmuştur. Bu yazıda kullanılan kısaltmalar için bk. E. H. Sturtevant, Eti Dili Sözlüğü (Türkçeye çeviren: Münire B. Çelebi).

² Krş. aynı zamanda Götze, Kulturg. 99 ve not 1 ile 120 ve not 10. Ondan önce Forrer «Beuteleute» aktarması ile oldukça isabetli bir çevirme yapmıştı.

³ Tiliura'nın Hititlerle Kaşkalıların temas mıntakasında yani kuzey Anadoluda bulunduğunu bu metnin I 6 v. d. gösteriyor. Metnimiz telif edildiği zaman şehrin halkı Hitit idi. Kaşkalılar ise şehrin dışında oturuyorlardı, krş. sü-tun II 6 v. d. III 30 v. d.

⁴ Tamamlamanın ikinci sözü emin değildir, krş. KBo III 1 II 30.

- 17 EGIR-ar e-šir na-aš-kan₂ ar-ḫa [da-aḫ-ḫu-un]⁵
 18 na-aš^{DUTU^{SI}} EGIR-pa u₂-ḫa-t[e-nu-un]⁵
 19 na-aš EGIR-pa I.NA^{URU}T[i-li-u₂-ra a-še-ša-nu-nu-un]⁵

- “11 Tiliura şehri Hantili'nin gününden beri
 12 boştu. Babam Muşili onu
 13 tekrar inşa etti, fakat
 14 onu iyice iskân etmedi. Onu
 15 silâh ile yendiği NAM.RA'ları ile iskân etti.
 16 Sonradan [çiftçi?] olan [Tiliura'nın]
 17 eski sakinlerini çekip [aldım]
 18 ve (ben) majeste, onları geri geti[rdim]
 19 ve onları tekrar Ti[liura]'da [iskân ettim]. „

Bu metinden NAM.RA'larla memleketlerinden uzaklaştırılmış ve başka bir yerde iskân edilmiş halkın kastedilmiş olduğu açıkça anlaşılıyor⁶. NAM.RA'ların nasıl takip edilip elde edildiği II. Muşili'nin Arzava seferinde canlı bir şekilde tasvir edilmektedir. Bu sefer esnasında Arzava halkının düşman memleketine sürülme tehlikesi karşısında üç kısma ayrılarak Arinnanda ve Puranda gibi dağlık bölgelere ve deniz aşırı bir adaya kaçtığı anlatılmaktadır. Arinnanda muhasara suretiyle teslim mecbur edilmiş, Puranda şehri ise çetin mücadelelerden sonra işgal edilerek bu dağlık araziye iltica eden halk Hatti'ye nakledilmiştir⁷.

Götze haklı olarak eskiden teamül haline gelmiş olan NAM.RA'nın “esir”, ile tercümesine karşı durmuştur. Çünkü kendisinin de söylediği gibi muharebede esir edilen kimse LU²ŞU.DIB (Hititçe *appant-*, Akkadca *šabtu*) sözü ile ifade edilmektedir ve her iki insan sınıfı KBo V 8 III 37 v. d.; KUB XIV 8 Rs. 31 v. d. ve XXIII 59 II ? 12 v. d. 'ında biri birinden farklı olduğu gösterilerek yanyana anılmaktadır. İşmirika muahedesi KUB XXIII 68'de NAM.RA'lar mücadele eden erkeklerle karşı karşıya gösterilmektedir. Bir şehrin isyanı esnasında bu şehrin erkeklerinin ölüm cezasına çarptırılması emredildiği halde NAM.RA'ların yalnız Büyük Kralın huzuruna getirilmesi emredilmekle yetinilmektedir :

⁵ Tamamlama metnin muhtevasının icabına göre yapılmıştır.

⁶ Krş. aynı zamanda KBo VI 28 Ra. 16; KUB XXVI 43 Vs. 6 ve Sommer, Bil. 122.

⁷ Bk. Götze, adı geçen yerde 52 v. d.

- Öy. 25 *ma-a-an-kan₂* KUR-*ia-ma iş-tar-na* I URU^{LUM} *ıa-aş-da* [-*a-i nu*] KUR URU^I *Iş-mi-ri-ka an-da a-ar-te-ni* L^[U2] GAL. *ŞU.NU*⁸
- 26 *IŞ.TU LU₂.MEŞ ku-en-te-en* NAM.RA-*ma MA.ĦAR* DU[TU^{S'} *u₂-ıa-t*]e-*et-ten* GUD.ĦI.A-*ia* UDU.ĦI.A *şu-um-me-e-eş* [e-*ip-ten*]⁹
- 27 *ma-a-an-kan₂* A.NA URU^{LIM}-*ma iş-tar-na* I E₂^{TUM} *ı[a-aş-da-a-i]*¹⁰ *a-pa-a-at* E₂-*ir* LU₂.MEŞ-*it* *a-ku* SA[G.GİM₃.İR₃.MEŞ-*ma MA.ĦAR* DUTU^{S'}]¹¹
- 28 *u₂-ıa-te-et-ten* GUD.ĦI.A-*ma-za* UDU.ĦI.A *şu-me-e-eş* e[*ip-ten ma-a-a*]n I-*EN* LU₂-*ma ıa-aş-da-a-i na*[*-an ku-en-te-en*]¹²

- “ 25 Eğer memleket içinde bir şehir günah [işlerse ve] (siz) İşmirika memleketine varırsanız, [başlarını]
- 26 erkeklerle (birlikte) öldürün. Fakat NAM.RA'ları m[ajestemin] huzuruna [getir] in ve sığırlarla koyunları siz [alın].
- 27 Eğer şehir içinde bir ev gün[ah işlerse], o ev (halkı) erkeklerle (birlikte) ölsün. Fakat u [şakları majestemin huzuruna]
- 28 getirin ve sığırlarla koyunları siz a[lin]. Fakat [eğer] bir erkek günah işlerse, [onu öldürün] „

Alınan ganaimden bahseden KUB XXVI 69 yukarıda Tiliura muahedesinden naklettiğimiz pasaja uygun olarak NAM.RA'ların aynı zamanda kadın olabileceğini gösteriyor:

- Sütün V (?) 10 *nu-kan₂* XII NAM. RA *ŞA* ^IUR. SA[G]
- 11 *I. NA* URU^I *ıa-u₂-pa-pa* EGIR-*an* [*da-aĥ-ıu-un*]¹³
- 12 II SAL URU^I *ıu₂-mi-ıa-tal?-li₂?*¹⁴
- 13 II SAL URU^I *ıu₂!?-mi!?*¹⁵ *-te-li* I SAL URU[....]
- 14 II SAL *E.PIŞ* BA. BA. ZA E₂ ^IDXXX-SUM[×]

⁸ Tamamlama emin değildir.

⁹ Krş. satır 28.

¹⁰ Krş. satır 25.

¹¹ Krş. satır 26. Tamamlamanın ilk sözü emin değildir. Eğer doğru ise, bundan önceki satırdaki NAM.RA ile muvaziliği dikkati çeker.

¹² Krş. satır 26.

¹³ Tamamlama çok şüphelidir.

¹⁴ Veya URU *I-u₂-mi-ıa-ri-ni*, krş. satır 13'teki şehir adı ile.

¹⁵ Bu işareti bundan önceki satırdaki şehir adı ile karşılaştırarak *mi* okudum; fakat bu okuyuş, metnin müellifinin «I.'nin 4 kadını» diyeceğine arka arkaya «I.'nin 2 kadını, I.'nin 2 kadını» gibi mantıksız bir şekilde ifadesini kabul etmiye yol açar.

15 I SAL ^{URU}Za-al-pu-ut-ta EGIR-a[n da-aḫ-ḫu-un] ¹⁶

16 ŞU. NIGIN XX NAM. R[A. M]EŞ ^{URU}Dur-x [-ş] a ?

“ 10 ^I UR. SAG'ın on iki NAM. RA'sını

11 İyaupapa şehrinde sonradan [aldım].

12 İ. şehirden iki kadın,

13 İ. şehirden iki kadın, [...] şehirden bir kadın,

14 ^{1D} XXX-SUM'un evinden iki çorba (?) - hazırlayıcı kadın

15 (ve) Zalputta şehirden bir kadın sonradan [aldım].

16 Ceman D. şehirden yirmi NAM. RA.,,

Mahkeme tutanağı KUB XIII 35 de NAM. RA ile her iki cinsten insan ifade edildiğini gösteriyor:

Sütun II 9 NAM. RA-ma-ua-mu ku-in IŞ. TU E₂. GAL^{LIM} EGIR-pa₂-eş-kir

10 nu-ua-za I ^{LU2} AMA.A. TU I SAL^{TUM}-ia da-aḫ-ḫu-un

“Saraydan bana tekrar verdikleri NAM. RA'ları - bir erkek ev hizmetçisi ve bir kadın - (teslim) aldım.,,

Harp haberlerinde NAM. RA'ların aksine olarak esir alınan askerlerden ne kadar az bahsedildiği dikkat nazarımızı çekiyor ¹⁷. Anlaşılan Hititler NAM. RA'lar için verdikleri rakamlar arasında esir alınan askerleri de saymış olacaktırlar. Bu sebepten NAM. RA'nın umumiyetle “sivil esir,, diye tercümesi de her zaman isabetli olmayacaktır.

Sommer'in OLZ XXXVIII [1935] 280 v. d.'ında ifade ettiği gibi NAM. RA'ların muharebeden sonra mücadele sahasında ve civardaki meskûn yerlerde düşmandan kalıp ele geçirilen insanlar olduğu hakkındaki fikrine iştirâk ediyorum ¹⁸. Çünkü Muşili yıllıklarında geçen bir bahisten NAM. RA'larla döğüşme kabiliyetindeki erkeklerin de kastedilmiş olduğu anlaşılıyor. KBo IV 4 IV 17 ve devamının tercümesi şöyledir (transkripsiyon ve tercümesi için bak Götze, AM 134 v. d.): “(17) Ertesi gün Dukkama'ya karşı muharebeye yürüdüm. (18) Dukkama'lılar beni karşılarında görünce, (19) huzuruma geldiler ve ayaklarıma (20) kapandılar ve (şöyle)

¹⁶ Tamamlama çok şüphelidir.

¹⁷ Krg. Götze, AM 311.

¹⁸ NAM. RA'yı öldürülmüş olan adamlardan (^{LU2}.MEŞkunanza) sonra ganimet olarak alınan hayvanlarla birlikte sayan KUB XXXI 6, 6 v. d. (=2 BoTU 40, 6 v. d.) da doğrudan doğruya mücadele sahasına işaret eder.

dediler: 'Efendimiz! Aripşa (21) gibi (bizi) Hattuşa'nın yağma etmesine müsaade etme! (22) Efendimiz, bizi birlikte (?) sevket ve bizi Hattuşa'ya (23) götür ve bizi piyade (ve) arabalı muharip yap!' Bunun üzerine, (ben) majeste, (24) Dukkama şehrinin yağma edilmesine müsaade etmedim, (25) ve onu NAM. RA - ile [getirdim]. Dukkama'nın (26) sar[aya] sevkettiğim NAM.RA'larını - 3000 NAM. RA - (27) piyade (ve) arabalı muharip yaptım.,,

Mezopotamya kültür çevresinde NAM.RA'nın (orada aynı zamanda NAM.RI, Hititlerde aynı zamanda NAM.RU KUB XXIII 87, 11, 13) Akkadca *šallutu* "ganimet,e tekabül etmesine (bk. Deimel, ŞL II/1, 79/110) karşılık Hititlerde NAM.RA ile yalnız ganimet olarak alıp götürülen insan kastediliyor. Ganimet için kullanılan umumî söz *şaru*'dır. *şaru* umumiyetle NAM.RA, *aşsu*¹⁹, sığır ve koyundan tereküp ediyor.

NAM.RA insanları Büyük Kırıl ile komşu vasalları arasında çok defa bir müzakere veya mücadele konusu teşkil etmekte idi.²⁰ Çünkü onlar Büyük Kırıla ait olup kendi bölgelerine sevk edilmiş veya kaçmış olan NAM.RA'ları elde tutmak arzusunu taşıyorlardı. Vasallerle akdedilen muahedelerde umumiyetle NAM. RA'ların iadesi şart koşuluyor ve yemine tabi tutuluyordu.²¹ NAM. RA'ları iade etmemek harp için kâfi bir sebep teşkil ediyordu.²²

Hitit kırılının görüşüne göre yakalanıp sevkedilmelerine niyet edilmiş olup henüz elde edilmeyen bu gibi insanlar da NAM.RA ola-

¹⁹ Krş. KBo III 1 I 27 v. d. (=KUB XI 1 I 27 v. d.); 3 I 21 v. d.; 4 I 21; KUB XIV 1 Vs. 49, 50, 54, 55 (Götze, Madd. 12 v. d.); XXIII 11 II 31. Andığımız bu yerlerde *aşsu* ile nakledilebilen kıymetli eşya bahis konusudur. KBo V 6 III 40 v. d.'ında *aşsu* yerine altın ve bronz aletlerden bahsedilmektedir. Bk. aynı zamanda Sommer, Bil. 129 not 2. *aşsu* aynı manada şu metinlerde de geçmektedir: KB III 22 Rs. 57 v. d. (=KUB XXVI 71 I 6 v. d.); VI 3 I 18 (=2 I 5); 4 I 4, 5 ve KUB XXVI 17 II 12 (müellif tarafından Belleten XI 383 v. d.'ında işlenmiştir).

²⁰ KBo III 3 III 12 v. d.; IV 4 IV 28 v. d., 42 v. d. (Götze, AM 138 v. d.); V 3 III 66 v. d. (Friedrich, Vert. II 128 v. d.); KUB XIV 1 Rs. 21 v. d., 88 v. d. (Götze, Madd. 24 v. d., 38); 3 III 7 v. d. (Sommer, AU 12 v. d.); 17 III 1 v. d. (Götze, AM 94 v. d.); 30 IV 1 v. d. (= 29 + XIX 3 I 1 v. d.) (Götze, adı geçen yerde 102 v. d.); XIX 49 I 34 v. d. (Friedrich, adı geçen yerde II 6 v. d.).

²¹ KBo V 4 Rs. 50, 51 (Friedrich, Vert. I 68); 9 II 38 v. d. (Friedrich, adı geçen yerde I 18); KUB VI 48 I 10 v. d. (Friedrich, adı geçen yerde I 148).

²² Bk. KUB XIV 16 III 23 v. d. (Götze, AM 58 v. d.); 17 III 1 v. d. (Götze, adı geçen yerde 94 v. d.).

rak düşünülüyorlar ve böyle anılıyorlardı²³. Kendilerine zorla tatbik edilen hukukî durumu Hitit esaretinden kurtulduktan veya başka bir kuvvetin kontrolü altına girdikten sonra da Büyük Kıralla karşı muhafaza ediyorlar ve aynı şekilde adlandırılmaya devam ediyorlardı.

Yurtlarından uzaklaştırılan insanlarla tabiatile yeni bir sosyal sınıf vücade getirilmiş oldu. Bu insanların hukukî durumu hürlerle köleler arasında idi. Bunlar III. Hattuşili'nin kendi hal tercümesinde sosyal bir sınıf olarak hürlerle karşı karşıya anılıyorlar.²⁴

Yukarıda bir pasajını naklettiğimiz KUB XXVI 69'da — bu metnin müellifinin kiral olması ihtimali zayıf olup daha ziyade yüksek bir asker şahış olacaktır — elde edilen ganimet ve bu arada bir çok NAM.RA hakkında bilgi verilmektedir. Bu metinden NAM.RA'ların satışa bile çıkarıldığını öğreniyoruz. Burada bahis konusu olan NAM.RA'lara karşı hususî bir muamele veya bir ceza tatbik edilmiş olması mümkündür ve bu durumu umumleştirip NAM.RA'ların istenildiği zaman satılabileceğini düşünmemiz doğru olmayabilir. Burada düşmandan elde edilmiş olan köleler de bahis konusu olabilirler. Düşmanın kölelerinin de NAM.RA olarak anılmış olması mümkündür. Hitit hukukunda geniş bir rol oynayan köle sınıfının²⁵ menşei, düşmandan ganimet olarak elde edilmiş olan insanların satışı ile ilgili olsa gerektir. Andığımız metinde şöyle deniliyor:

- Sütun V (?) 5 *nu-kan₂* NAM.RA.MEŞ ŞA₃ URU *LIM*
 6 *u₂-e-mi-e-ir nu-kan₂* VII LU₂. MEŞ [× ?]
 7 *ku-en-ni-ir ŞU. ŞI V* NAM. RA-*ma*
 8 *pi₂-e-ĥu-te-ir nu-kan₂* X NAM. RA
 9 *ar-ĥa uš-ša-ni-ia-nu-un*
 “ 5 Sonra şehrin içinde NAM. RA'ları

²³ NAM.RA'ların bulunduğu bildirilen metin yerlerine bakınız (S. 263 not 73). Yani Hitit kiralına göre bu kimseler yakalanmadan önce de NAM.RA'dırlar. Götze, AM 218'de Arzava seferinde yakalanmadan önce NAM.RA diye anılan kimselerin durumunu Büyük Kırall ile aralarında eskiden mevcut bir münasebet ile izâh eder.

²⁴ KBo VI 29 III 34 v. d. (Götze, NBr. 50).

²⁵ Bk. Koroşec, *Einige Beiträge zum hethitische Sklavenrecht* [Festschrift Paul Koschaker 127 v. d.] .

- 6 buldular ve yedi erkek [× ?]
 7 öldürdüler. Fakat altmış beş NAM.RA'yı
 8 götürdüler ve on NAM.RA'yı
 9 sattım.,,

NAM. RA'lar kırala karşı sorumlu olup köleler gibi münferit sahiplerin arzularına tabi değildiler. Muhtemelen yalnız kıralın ve ailesinin veya kıral namına vazife gören me'murların onlara emir yetkisi vardı. KUB VIII 43, 5'te açıkça "Kıralın NAM. RA'ları,, diye anılıyorlar. Yıllıklarda çok defa şu veya bu miktarda NAM. RA'nın kıral tarafından saraya sevk edildiğini bildiren cümleyi de aynı şekilde izâh etmek istiyorum. Anallerde ilgili yerlerde bunu takip eden ve "Hatti'nin beyleri,, nin ve piyadelerle arabalı muhariplerin ganimet olarak aldıkları NAM. RA'lardan bahseden cümle, NAM. RA'ların beylerin emrine onlara karşı diledikleri gibi hareket etmek üzere verildiği manasına gelmese gerektir. Çünkü KBo III 4 II 42 v. d.'ında (Götze, AM 56) aynı NAM. RA'ların kıral tarafından Hattuşa'ya gönderildiği kaydedilmektedir. NAM. RA'lar Büyük Kıral tarafından işçi olarak mabetlere veya diğer büyük ziraî işletmelere yani büyücek timar mülkü beylerine²⁶ her halde reaya olarak tahsis edilebiliyorlardı. Adak metni KUB XV 21'de şöyle deniliyor:

-
- 4 [ki-e-da-²⁷]-ni-pat₂ INIM-ni še-ir ma-a-an-za LU²KUR₂ [tar-aḫ-
mi nu-ut-ta]²⁷
 5 [ALAM.Ḫİ.]²⁸A^{TİM} DU₃-mi EZEN.MEŞ an-na-al-l[i-uš-ša
EGİR-]pa²⁹ t[e-iḫ-ḫi]³⁰
 6 [nu N]AM.RA-ia-at-ta p₁₂-iḫ-ḫi
-

- " 4 Adı geçen [şu] mesele dolayısı ile: Eğer düşmanı [yenersem, sana]
 5 [heykel]ler yap(tır)acağım ve eski bayramları [tekrar] va[kfe-
deceğim]

²⁶ Bunun için Şahurunuva'ya terk edilen NAM.RA'ların anlaşılın varisleri-ne de bırakıldığını bildiren berat metni KUB XXVI 43 Vs. 4 v. d., 49 v. d., Rs. 6 v. d.'na bakınız.

²⁷ Krş. satır 9 ve 12.

²⁸ Tamamlama emin değildir, krş. satır 10.

²⁹ Tamamlama emin değildir.

³⁰ Krş. satır 17.

6 [ve] sana [N]AM. RA dahi vereceğim³¹„

Evlenen bir prensese de NAM.Ra'lardan eskidenberi hissesine düşen kısım verilebiliyordu. Kraliçe Puduhepa'nın Kıbrıs kiralına yazdığı mektup KUB XXI 38'de şu sözleri okuyoruz³² :

Vs. 17 A.NA ŞEŞ.IA-ma ku-it kiš-an A.Ş.PUR A.NA DUMU.
SAL-ua ku-in NAM.RA.MEŞ GUD.MEŞ UDU.HI.A pi₂-eš-
ki-mi nu-ua-mu-kan₂ ŞA₃ KUR.KUR.MEŞ

18 [h₂al-]ki-iš NU.GAL₂ nu-ua-ta ku-e-da-ni me-e-hu-ni LU₂.MEŞ
TE.ME an-da u₂-e-mi-ia-an-zi nu-ua-mu-kan₂ ŞEŞ.IA LU₂
PIT₂.H₂AL.LI pa-ra-a [na-a-u₂]³³

19 A.NA EN.MEŞ KUR^{T1}-ia-ua GIŞ.HUR.MEŞ me-na-a₂-h₂-a-an-
da u₂-da-an-du nu-ua NAM.RA.MEŞ ku-in [GU]D.MEŞ UDU.
HI.A pi₂-e h₂ar-kan₂-zi

20 nu-ua-ra-an-kan₂ ar-h₂a da-aš-kan₂-du nu-ua-ra-an par₂-na-vi-
iš-kan₂-du

“ 17 Kardeşime aşağıdaki gibi yazdığım cihete gelince : ‘Kız(ım)a her zaman verdiğim NAM.RA'lara, sığırlara (ve) koyunlara gelince, - illerde

18 [zahi]rem yoktur - haberciler(im) seni ne zaman bulurlarsa, bana kadeşim suvari(lerin)i [göndersin],

19 ve valiler(im)e vesikaları göstersizler; ve (valilerin) yanlarında tuttıkları NAM.RA'ları, sığırları (ve) koyunları

20 (onlardan) alsınlar ve onları (kardeşimin) saray(ın)a teslim etsinler (?)’ — (devamı kırıklıdır)„³⁴.

Babil'e gönderilen bir kervan münasebetiyle³⁵ vukua gelen kayıplardan bahseden mahkeme tutanağı KUB XIII 35'de de belki kraliçenin gönderdiği hediyeler³⁶ bahis konusudur; bu arada I 3 ve II 9'da NAM.RA'lardan da bahsediliyor.

³¹ Bk. aynı zamanda KBo VI 29 III 35 v. d. (Götze. NBr. 50); KUB XXI 73, 8; XXVI 83 III 12 v. d.

³² Mektup hakkında Bk. Sommer, AU 235 v. d.

³³ Tamamlama metnin muhtevasının icabına göre yapılmıştır.

³⁴ Bu metin parçası için krş. aynı zamanda Güterbock, Smybolae Koscha-ker 34 v. d.

³⁵ Krş. sütun IV 35 v. d.

³⁶ Krş. sütun II 17 (kırıklıdır): IGI.DU₈.HI.A «hediyeler». İdeogram hakkında bk. müellif, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi II [1944] 792 (Martin, Studia Orientalia VIII/1,50'yi takiben).

Buraya kadar verdiğimiz bilgilere göre NAM.RA'ların hukukunun hürlere nazaran daha az olduğu görülüyor. Onlar için en büyük yük her halde kendilerine gösterilen çalışma yerlerini terk etmiye mezun olmamaları idi. Bir müddet geçtikten sonra hareket serbestilerini elde edip etmediklerini yani eski haklarına tekrar kavuşup kavuşmadıklarını bilemiyoruz³⁷. Hitit kanun kitabının NAM. RA'ları sosyal bir sınıf olarak tanımakla beraber onlar için köleler hakkında olduğu gibi hürlerden ayrı ceza hükümlerini ihtiva etmemesi, belki de ceza hukuku bakımından hürlere tatbik edilen hükümlerin onlara da tatbik edildiğini gösterir³⁸.

Hitit ve Babil - Assur kırıallarının yenilmiş ülkelerin ahalisini yurtlarından uzaklaştırıp kendi ülkelerinin başka bir kısmına yerleştirerek³⁹ göttükleri politikanın maksadı, her halde bir yandan yenilen düşman memleketinin kuvvetlerini daha da zayıflatmak, diğer yandan kendi memleketlerinin iktisadiyatı için iş kuvveti kazanmak suretiyle halkın daha bir kısmını harp maksatları için seferber edebilmek imkânını elde etmektir. Düşman memleket halkının parçalanmasıyla tabiatıyla onların temsili de kolaylaşmış oluyordu.

Verilen rakamlara göre nakledilen düşman memleket halkı büyük sayıda idi, ve bazen onbinleri aşırıyordu⁴⁰. Böyle bir hareket için muhakkak iyi bir teşkilâta ihtiyaç vardı. Devlet bu insanlara karşı ahlâkî bir sorumluluk yüklenmiş oluyordu. Vesikalardan Hitit devletinin onları Hitit iktisat sistemine bağlamak suretiyle yardım arzusunu görüyoruz⁴¹. Devletin onların durumunun iyi olmasında menfaati vardı ve bu durum memleketin kudretini artıran bir faktör olarak mütalâa ediliyordu. Murşili salgına karşı ettiği dualarından birinde, KUB XIV 14 Vs. 31 v. d. 'ında, babası Şuppiluliuma'nın

³⁷ KUB XXXI 73, 10'da [*ar*]ha *tarnanza* deyimini ile satır 8'deki NAM.RA'nın kastedilmiş olup onun serbest bırakılmasıyla ilgili olduğu metnin kırıklı durumu yüzünden kat'î olarak söylenemez.

³⁸ Burası için Kaşka muahedesinde Hatti'nin GIŞKU adamlarının Kaşkallıların hürlerine tekabül ettirildiği gözönünde tutulmalıdır, bk. Sommer, Bil. 129. Aşağıda görüleceği gibi GIŞKU adamları NAM.RA'ların arasında gelebiliyorlardı.

³⁹ Bk. Meissner, Babylonien und Assyrien I 40, 141, 386.

⁴⁰ KBo III 4 III 33 (Götze, AM 76)'te verilen 66000 rakkamı dikkate şayanıdır. Metne göre Hatti'nin beylerinin, piyade ve arabalı muhاریplerin elde ettikleri NAM.RA'lar bu rakkamın dışında kalıyordu.

⁴¹ Aşağıya bakınız.

parlak devirleri hakkında şu sözleri sarfediyor (transkripsiyon ve tercüme Götze tarafından KIF 168 - 169'da): “(28) Sonra kırallığı esasında diğer komşu memleketleri de [yendi] (29) ve Hatti memleketini refaha kavuşturdu ve ona şurada ve burada arazi [temin] etti; (30) onun idaresi altında (?)⁴² Hatti memleketi(nin işleri) eyi gitti ve onun idaresi altındâ (?)⁴² [insanlar], (31) sığırlar ve koyunlar çoğaldılar. Düşman memleketinden [getirilmiş] olan NAM.RA'lar da (32) inkişaf ettiler; hiç bir şey mahvolmadı,,.

Hitit kırallarının NAM.RA'lara karşı güttüğü siyaset herhalde her zaman muvaffakiyetli olmamıştır. Bir memleketin ona yabancı ve alışmamış olan halkla isyanı tabiatıyla kolay bir iş değildi. Kaçmaya teşebbüs eden NAM.RA'lar muhtemelen ender değildiler. III. Hattuşili bile yukarıda bir kısmını naklettiğimiz muahedesinde, babası II. Murşili tarafından NAM.RA'larla iskân edilmiş olan Tiliura şehrinin henüz muvaffakiyetle iskân edilmemiş olduğunu kabul ediyor. III. Hattuşili NAM.RA'ların kaçma teşebbüslerinden veya passif mukavemetlerinden doğmuş olması muhtemel olan bu durumu düzeltmek için şehrin eski sakinlerini geri getirmek ve şehri onlarla yeniden iskân etmek mecburiyetinde kalmıştı.

Teferruatı açık bir şekilde görmemekle beraber NAM.RA'ların hepsinin aynı muameleye tabi tutulmadıkları anlaşılıyor. İstidlâlimize göre hem herhangi bir yerde iskân edilerek orada müstakillen çalışabiliyorlardı, hem de diğer müstakil iktisadî birliklerin hizmetine verilebiliyorlardı. NAM.RA'nın müstakil bir ziraî iş tutması bahis konusu olduğu takdirde devlet ilk yardımı üzerine almıştı. Bu yardım, aşağıda görüleceği gibi onlara arazi, tohumluk ve eğer NAM.RA'nın Hititçe okunuşunun *arnuğala-* olduğu hakkındaki tesbitimi şimdiden açıklamaya mezun isem, gıda maddesi, elbiselik yün ve büyük ve küçük baş hayvandan ibaretti. Devletin kendilerine tahsis ettiği tohumluk, muktemelen arazinin terki anında iadesi gereken avans olarak kabul edilmelidir. Devlet tarafından teslim edilen diğer maddeler hakkında da aynı düşünce varit olabilir.

Tahsis edilen arazi kendilerine herhalde temlik edilmiş olmayacaktır; çünkü yalnız orada kaldıkları müddetçe araziden istifade

⁴² Lugavî olarak: onun önünde. Götze, adı geçen «onun zamanında» diye tercüme ediyor.

edebiliyorlardı. Verilen arazinin terki, aynı zamanda kazanılan hakların kaybedilmesi demektir⁴³. NAM.RA'lara emanet edilen arazi, *şahhan* ve *luzzi*⁴⁴ gibi tekâlife bağlanmış olsa gerektir. Kanun kitabı madde 40 ve KUB XXXI 84 III 66 v. d. ile mukayese edildiği takdirde buraya aidiyeti muhtemel olan madde 112 'ye nazaran, eğer Walther'e istinaden yaptığımız tamamlama doğru ise, NAM.RA'lar araziye bağlı olan *şahhan* mükellefiyetinden üç yıl muaf tutuluyorlardı, ancak dördüncü yılda tekâlifi yerine getirmek mecburiyetinde idiler: KBo VI 11 Vs. 21 v. d. (diğer nushalar KBo VI 10 Vs. 24 v. d. ve KUB XXXIX 24, 1 v. d.):

- 21 [*tak₂-ku A.NA NAM.RA.HI.*]⁴⁵A A.ŞA₃^{LAM} ŞA LU₂ GIŞ KU
hal-ki-in^{45a} *pi₂-an-[(zi)]*
 22 [III MU.HI.A *ša-aḥ-ḥa-a*]ⁿ⁴⁶ U₂.UL *i-ia-an-zi*⁴⁷ I.NA MU IV.
 KAM-*ma ša-a[ḥ-ḥa-an]*
 23 [(*e-eš-šu-u-ḡa-an da-a-i IT.T*)] I LU₂.MEŞ GIŞ KU *da-a-[i]*⁴⁸

- " 21 [Eğer NAM.RA'lara] GIŞ KU adamının tarlasını (ve) hububat verilerse,
 22 [Üç yıl *şahha*]ⁿ (mükellefiyetini) ifa etmezler. Fakat dördüncü yılda
 23 *ša[ḥhan]*'ı ifa etmiye başlar. (*şahhan* vergisini) GIŞ KU adamları ile (birlikte) teslim (?) eder⁴⁹.

Kanun kitabınının 40. maddesi ile aşağıda *bēl madgalti* fermandanlarından aşağıda nakledilen metin yeri, NAM.RA'ya arazi tahsisi için araziyi işliyen GIŞ KU adamının mevcut olmamasını şart olarak kabul eder.⁵⁰ Kanun kitabının andığımız maddesinin son hükmü

⁴³ Bk. KUB XIII 2 III 36 v. d. (aşağıda işlenmiştir).

⁴⁴ Krş. Götze, NBr. 54 v. d., Kulturg. 97, 101 v. d.: müellif, Belleten XI [1947] 411.

⁴⁵ Bk. Walther, CH 263, fakat krş. Sommer, Bil. 122 not 1.

^{45a} Krş. Hrozný, CH 108 not 3.

⁴⁶ Tamamlama metnin muhtevasının icabına göre yapılmıştır.

⁴⁷ Diğer nushalarda fiil müfret olarak kullanılmıştır.

⁴⁸ KBo VI 10 Vs. 26: *ḥar-ap-zi*.

⁴⁹ Diğer nusha KBo VI 10 Vs. 26'ya göre tereihan böyle olacaktır. Krş. Walther, adı geçen yerde 264.

⁵⁰ Bu nokta fermandaki metin yerine göre biricik şart olmasına mukabil kanun kitabınının 40. maddesinde bir timar mükellefinin de bu işe katılması (?)

dikkate şayandır ; bu hüme göre ilgili arazi tahsis edildikten sonra NAM.RA, GİŞ KU (adamı) oluyor. Bu cümle, yenilen Arzava memleketinin sevkedilen NAM.RA'larının GİŞ KU adamları yapıldığını bildiren Targ. § 14 ve Kup. § 29 (Friedrich, Vert. I 68 ve 148) ile mutabakat halindedir.⁵¹ Bu durum tabiatile GİŞ KU adamlarının daima NAM.RA sınıfından geldiğini ifade etmez.

GİŞ KU mes'elesi, Sommer tarafından Bil. 120 ve devamında büyük bir itina ile incelenmiştir. Friedrich ve Sommer, GİŞ KU adamlarının silâhla veya silâh hizmeti ile ilgili olarak hiç bir zaman geçmediklerinde müttefikler (Bil. 121). Bu tesbite büyük bir önem vermek gerekiyor. KUB XIII 35 III 39 ve devamı da Sommer'in GİŞ KU adamının "el işçisi,, (veya belki de umumiyetle "işçi,,) olduğu hakkındaki tasvirlerine uyar. Kanunların ilgili maddelerinde LU₂ GİŞ KU ziraat bir muhitte görülür. Acaba burada GİŞ KU "alet,, sözünün Sommer'in adı gecen yerde 131 ve devamında GİŞ KU GID₂.DA için kabul ettiği gibi ziraat âletle ilgili olup olmadığı sorulabilir. Böylelikle LU₂ GİŞ KU için "ziraatçı, çiftçi,, gibi ikinci bir tecüme elde edebilirdik ki, bu tercüme yukarıda bahsettiğimiz muahedelerin maddeleri için tavsiyeye şayan olabilirdi. Bu takdirde LU₂ GİŞ KU ile LU₂ GİŞ KU GID₂.DA arasındaki fark Sommer'in adı geçen yerde 132'de söylediği gibi birincisinin şehirde oturan (ve aynı zamanda bir zanaat sahibi olabilen) "ziraatçı,,yi sonun-

ihtimali düşünülmüştür, ancak bu da GİŞ KU'yu reddettiği takdirde GİŞ KU adamının tarlasının boş olduğu ilân edilir (40. maddenin tamamlanması için bk. KUB XXIX 14 III 4 v. d.). Bu ilândan sonra kanun kitabı iki ihtimali gözönünde tutuyor; bunlardan birisi tarlanın şehir tarafından iştetilmesi, diğeri ise, eğer Kiral tarafından NAM.RA tahsis edilirse, tarlanın ona teslim edilmesidir. Krq. aynı zamanda Sommer, Bil. 121.

⁵¹ Bunlarla NAM.RA ŞA GİŞ KU (KUB XXVI 54, 2; HT 14, 16) ve NAM. RA ŞA GİŞ KU GID₂.DA (KUB XXVI 54, 5) deyimleri de karşılaştırılmalıdır. Aşağıdaki metin yerleri de her halde aynı konu ile ilgilidir :

KBo III 1 III (= 2 BoTU 23 A III)

74 nu-za ma-a-an NAM.RA-an tu-u-ri-ia-a[n?]-zi?

75 na-pa GİŞ KU.HI.A şar-ni-in-ki-iş-ki ERIN₂.M [EŞ

KB_o VI 28 Rs.

16 [...] ... [..... NAM.RA.MEŞ k]u-e GİŞ KU-it tar-aş-
hi-iş-ki-mi

17 nu NAM.RA.MEŞ ku-e u₂e-[d]a-a-mi nu-kan₂ x[..... GİŞ KU]U?

IŞ.TU NAM.RA.MEŞ an-da şar-ni-ki-eş-ki-mi

KUB VIII 34 Rs. 21 v.d.'ından da NAM.RA, GİŞ KU civarında geçiyor.

cusunun ise, çiftçiliği meslek edinmiş olan kimseyi (veya köyde oturan çiftçiyi yani köylüyü) ifade etmiş olması şeklinde olabilir.

NAM. RA'lara devletin yaptığı maddî yardımlara ve bu yardımlarla ilgili işlerin devlet tarafından kontroluna gelince, bu bakımdan *bēl madgalti* yani bir nevi Askerî Vali'ye⁵² hitaben yazılmış olan fermanlar bize en önemli ve enteresan bilgileri veriyorlar. KUB XXXI 108'in üçüncü sütununun diğer nushası olarak tesbit ettiğim ve bu sayede NAM.RA'lar bakımından en mühim kısmının restorasyonunu mümkün kıldığım KUB XXXI 84 III'ün⁵³ ilgili bahislerinde şöyle deniyor⁵⁴:

- 60 [(A.NA NAM.R)]A.HI.A-ma ku-qa-pi₂ NUMUN.HI.A an-ni-iş-kan₂-zi nu a-u₂-qa-ri-aš EN-aš
 61 [hu-u-ma-a]n-da-aš-ša IGI.HI.A.ŠU še-ir hu-ia-an-za e-eš-tu ma-a-an ki-iš-ša-an-ma
 62 [ku-i]š-ki me-ma-i NUMUN-qa-mu pa-i nu-qa-ra-at-za-kan₂ am-me-el A.ŠA₃-ni-mi
 63 [an]-da a-ni-ia-mi nam-ma-qa iš-[h]u-e-eš-šar iš-hu-uḫ-ḫi nu še-ir

⁵² Bk. son olarak müellif, Belleten XI [1947] 397 v. d.

⁵³ Her iki metnin satırlarına uyarlığı şöyledir :

Nu. 84 III	Nu. 108 III
52	1?
53	2?
54	3?
55	4
56	5
57	6
58	7
58/59	8
59	9
60	10
60/61	11
61/62	12
62/63	13
63	14/15?

Nu. 108'in I. sütunu daha kısa bir şekilde olmakla beraber KUB XIII 1 l'deki konuları ele almaktadır.

⁵⁴ Krğ. Götze, Kulturg. 101.

- 64 *a-u₂-ya-r[i-i]a-aş-pat₂* EN-aş IGI.HI.A[.ŞU] *hu-ia-an-za e-eş-tu*
- 65 *ma-ağ-ha-an-m[a]* EBUR-an-za *ki-ša-ri na-aş-ta a-pu-un* A.ŞA₃^{LAM} *ar-ha ya-a[r-aş-zi]⁵⁵*
-
- 66 *ha[r-k]an₂-ta-aş-ša* LU² GIŞKU *ku-iş* A.ŞA₃.HI.A *tal?-an-na-a-at-ta-ia*
- 67 *[k]u-e⁵⁶ pi₂-e-it-ta ne-it-ta hu-u-[m]a-an* GUL-aş-ša-an *e-eş-tu*
- 68 *[m]a-ağ-ha-an-ma* NAM.RA.HI.A *pi₂-an-zi nu-uş-ši p[a-r]a-hu-u-da-ak*
- 69 *hi-in-kan₂-du gi-im-ra-aş-ša ku-i-e-e[š u]a-al-hu-u-ya-un-te-eş*
- 70 *nu-uş-ma-aş-ša-an u₂-e-tum-ma-aş ud-a[a-n]i-i* IGI.HI.A-*ya har-ak*
- 71 *na-aş* SIG₅-*in u₂-e-da-an-za e-eş-[t]u*

“60 NAM.RA’lar üstüne, onlar tohum ekerlerken [he]r Askeri Vali’nin

- 61 gözleri tevcih edilmiş⁵⁷ olsun. Eğer [bir ki]mse şöyle
 62 derse : ‘Bana tohum ver, onu tarlama
 63 ekeceğim ve bundan sonra da tohumluk⁵⁸ olarak kullanacağım’. Bu iş üstüne de
 64 Askeri Vali’nin gözleri tevcih edilmiş olsun.
 65 Hasat olunca, o tarlayı bi[çecektir].

- 66 Hangi tarlalar kaybolmuş bir GIŞKU adamının iseler ve boş iseler,
 67 (ve) hangileri hediye (?)⁵⁹ (olarak tesbit edilmiş) iseler, onlar senin tarafından kaydedilmiş⁶⁰ olsun.
 68 NAM.RA’ları verdikleri zaman, onlara⁶¹ (hediyeyi(?)) derhal

⁵⁵ Tamamlama için krş. KBo VI 26 I 44 v. d. ve KUB XXIV 3 II 7 v. d. (Gurney tarafından AAA XXVII 3 v. d.’ında işlenmiştir).

⁵⁶ Forrer, RHA I 153 not 33’te *ki-e* diye okuyor.

⁵⁷ Lugavî olarak : gitmiş.

⁵⁸ *işhuesşar*’ın manasını böyle anlıyorum. Başka türlü Götze, Madd. 62 v.d.

⁵⁹ *pitta* veya *petta* hakkında şimdilik krş, Güterbock, ZA NF 8, 230, v. d.; orada «von Rechtswegen zukommend» tercümesi teklif ediliyor.

⁶⁰ GUL-(a)ş- hakkında bk. son olarak Friedrich, J(ournal of) C(uneiform) S(tudies) I 280 v. d.

⁶¹ Lugavî olarak : ona.

69 tahsis etsinler ve hangi (NAM.RA'lar) araziye ayrılmış⁶² iseler,

70 onlara inşa işinde dikkat et⁶³

71 ve o (iş), iyi inşa edilmiş olsun,,⁶⁴.

Biraz önce transkripsiyon ve tercüme halinde takdim edilen paragraflar, konu bakımından aynı fermanın bunlara takaddüm eden ve bu defa *arnuḡala*-'dan bahseden başka bir parçasıyla yani KUB XIII 2 III 36 ve devamı ile müşterek noktalar ihtiva ediyor. Her iki metin yerinin karşılaştırılması, *arnuḡla*-^{64a} sözünün NAM. RA ideogramının Hititçe okunuşu olmasını muhtemel yapıyor. Son olarak anılan kısmın transkripsiyon ve tercümesi şöyledir :

-
- 36 *ar-nu-ḡa-la-ša-kan₂ ku-iš* KUR-*ja an-da ar-za-na-an-za nu-uš-ši-ša-an*
 37 *iš-ḡu-e-eš-ni-it* NUMUN.HI.A-*it* GUD UDU IGI.HI.A-*ḡa ḡar-ak nam-ma-an-kan₂*
 38 *IŠ.TU* GA.KIN.AG *IM.ZI* SIG₂.HI.A *aš-nu-ut ar-nu-ḡa-la-ša-tak₂-kan₂*
 39 *ku-iš* KUR-*az ar-ḡa u₂-iz-zi pi₂-di-ma-aš-ši-ša-an ku-iš a-aš-zi*
 40 *nu-uš-ši* NUMUN.HI.A *a-ni-ja-pat₂ nam-ma-aš-kan₂ A.ŞA₃.HI.A-it šu-u-ḡa-an-za e-eš-ḡ[*u*]*
 41 *nu-[*u*]š-ši pi₂-it-ta ḡu-u-da-a-ak hi-in-kan₂-du*
-

- “ 36 Memleket içinde iskân edilmiş olan *arnuḡala*-'ya
 37 ekimlik tohum ile⁶⁵, sığır (ve) koyun ile bak⁶⁶. Ayrıca ona

⁶² Lugavî olarak : vurulmuş.

⁶³ Lugavî olarak : gözleri(ni) tut. Bk. not 66.

⁶⁴ Satır 72 ve devamı ile karşılaştırıldığı takdirde burada her halde hububat ekiminin kontrolundan ziyade, *gimra*-'nın da işaret ettiği gibi, kırdaki diğer inşa işlerinin kontrolü bahis konusu olacaktır.

^{64a} Krş. Hrozny, CH 151 not 6.

⁶⁵ *išḡešnit* NUMUN.HI.A-*it*'i Arab grameri deyimi ile «badal» olarak kabul ediyorum, bk. Friedrich, Heth. Elementarbuch I § 224. Başka türlü Götze, Madd. 62 v. d.

⁶⁶ IGI.HI.A *ḡar(k)*-, lugavî olarak «gözleri tutmak», her halde objenin Datif'i ile «(birini bir iş esnasında) kontrol etmek, (birine) dikkat etmek» (böyle not 63), objenin Instrumental'i ile «(birine yardım sureti ile) bakmak, ihtiyacı (ni) temin etmek» manasına geliyor.

- 38 peynir, yoğurt (?), yün temin et. Ve senin ilinden
 39 ayrılan *arnuğala*-nın yerine kim kalırsa,
 40 ona aynı şekilde tohumluk teslim et. Ayrıca o, arazi
 ile teçhiz edilmiş⁶⁷ olsun,
 41 ve ona hediyeyi (?) derhal tahsis etsinler,,.

İleriye sürdüğüm tahminimi bundan evvelkine çok benzer bir ifade tarzını ihtiva eden ve bu defa *arnuğala*- yerine NAM.RA'dan bahseden kırık parça KUB XXVI 5 te destekliyor:

2 [.] NAM. RA-ma-k [*an*₂? *ku-iş* KUR-*ja an-da*]⁶⁸

3 [*a*]r-z[*a*] - *na-a-an-za e-eş-ta nu*[-*uş-şi* NUMUN.HI.A]⁶⁸

4 *a-ni-ja-at na-aş-şi-ia-kan*₂ [*I. NA*]⁶⁹

5 EBUR. HI.A *hal-ki-in pa-a-i*

"2 [.] Fakat [memlekette]

3 iskân edilmiş olan [ve tohumluk]

4 teslim ettiği NAM. RA'ya da

5 hasat zamanı[nda] hububatı verecektir,,.

Vazettiğimiz müsavâtı destekliyen başka bir nokta da gerek NAM. RA'nın gerekse *arnuğala*-nın hem erkek hem de dişi oluşlarıdır. Kanun kitabının 200 (A) maddesinde *arnuğala*- kadınları ayrı bir sosyal sınıf olarak tanınıyorlar. Çünkü 191. ve 194. maddelerde aynı cinsten suçlar hür kadınlara ve cariyelere karşı işlendiği taktirde ayrıca ele alınıyorlar.

KBo VI 26 IV 25 v. d. (diğer nusha KUB XIII 14 Rs. 1 v. d.):

25 *tak*₂-*ku ar-nu-ya-la-an* [(*ku-iş-ki*)]⁷⁰

26 *kat-ta*⁷¹ *şe-eş-ki-iz-zi an-na-aş-şa-an* *u*₂-*e*[(*n-zi*)]⁷²

27 *U*₂.*UL ha-ra-tur*

"25 Eğer bir kimse, bir *arnuğala*-

⁶⁷ Lugavî olarak : doldurulmuş. Götze, adı geçen yerde bizim cümlemizde *suua*-yı «koğınak» ile tercüme ederse de, Instrumental A.ŞA₃.HI.A-*it* böyle bir çevirmenin lehinde değildir.

⁶⁸ Tamamlama emin değildir, krş. KUB XIII 2 III 36 v. d.

⁶⁹ Tamamlama emin değildir.

⁷⁰ Diğer nushaya göre tamamlanmıştır. Transkripsiyon halinde verdiğimiz metnin kırık kısmında bu tamamlama mevcut olmayabilir. Diğer nushada sözünün yeri değişiktir.

⁷¹ Diğer nusha: *kattan*.

⁷² Edition tarafından çizilen izlerin aksine diğer nushaya göre sözün böyle okunması gerekiyor.

26 ile yatarsa (ve üstelik) anasına cinsî bakımdan yaklaşırsa (?),

27 ceza yok (tur),.

KUB XXVI 57 I 5 ve devamında bütün memleketlerin *arnuğala*-adamının Hatti memleketinde olduğu bildiriliyor ki, bu da NAM.RA'lar hakkındaki bildiklerimize mükemmelen uyar :

5 [.....]x^{LU2}*ar-nu-ğa-la-aş-ša-k* [an₂]

6 [.....] KUR.KUR.MEŞ-aş *ğu-u-ma-an-da-aş*

7 [...] KUR^{URU}*Ha-at-ti an-da e-eş-zi*

İdeogramın tamamlanışı, arkasında gizli olan Hititçe söz hakkında bu sözün bir *-a-* gövdesi olduğundan başka bir biligi vermiyorsa da (Nom.?: NAM. RA-*aş-ša*[? KUB XXIII 36 II 3, Akk. : NAM.RA-*an* KBo III 1 III 74; KUB VIII 34 Rs. 22, NAM.RA.HI. A-*an* KBo VI 2 II 22) *arnu-* ve *-ala-*'dan teşekkül etmiş olan *arnuğala-*'nın tahlili bizi bir az daha ileriye götürüyor.

Hititlerin NAM.RA'ların yakalanması ve sevki ile ilgili sözleri, aşağıda transkripyon halinden sunacağımız bazı örneklerde görüleceği gibi, şunlardır : A) *ğemiğa-* "bulmak,, (Akk. *kšd*)⁷³, *ep-* "tutmak,, (Akk. *šbt*)⁷⁴ (ayni zamanda *anda ep-*)⁷⁵, *da(i)-* "almak,,⁷⁶ (ayni zamanda *arğa da(i)-* "çekip almak,,⁷⁷, *şarā da(i)-* "kaldırmak,,⁷⁸. B) *arnu-* "getirmek, nakletmek, sevket-

⁷³ KUB XIV 1 Vs. 55 (Götze, Madd. 14); XXVI 69 V (?) 5 v. d. Ayrıca transkripsiyon halinde sunulan metin yerlerine bakınız.

⁷⁴ KBo II 5 I 15 v. d. (Götze, AM 180) III 52 v. d. (Götze, ayni yerde 190); V 4 Rs. 53 (Friedrich, Vert. I 68); 8 III 37 v. d. (Götze, adı geçen yerde 158); 9 II 41 (Friedrich, adı geçen yerde I 18); KUB VI 48 I 6 (Friedrich, ayni yerde I 148); XIX 37 III 32 v. d, 34 (Götze, adı geçen yerde 176).

⁷⁵ KBo III 3 III 19; IV 4 III 38, 42 (Götze, AM 128); V 8 IV 19 (Götze, ayni yerde 162); KUB XIX 37 III 23 v. d. (Götze, ayni yerde 174) IV 16 v. d. Götze, ayni yerde 178).

⁷⁶ KBo III 3 III 8, 23 v. d., 25; 4 II 78 (Götze, AM 64); KUB XIV 1 Vs. 50 (Götze, Madd. 12); 17 III 16 (Götze, AM 98); XIX 41 III 7.

⁷⁷ KBo II 5 II 12 (Götze, AM 182); III 3 III 26; 4 II 76 (Götze, ayni yerde 64); V 8 III 36 (Götze, ayni yerde 158); KUB XIX 18 IV 24 v. d.; KUB XXXIV 13 I 10.

⁷⁸ KBo III 3 I 21 v. d.; 4 I 33 v. d. (Götze, AM 22), 45 v. d. (Götze, ayni yerde 24 v. d.) IV 31 v. d. (Götze, ayni yerde 128 v. d.); V 6 III 40 v. d.; KUB XIV 15 I 6 (Götze, ayni yerde 34), 26 (Götze, ayni yerde 38); 16 I 29 v. d. (Götze, ayni yerde 30); 17 III 3 v. d., 8 v. d. (Götze, ayni yerde 94 v. d.); XIX 22, 10 v. d.; 30 I 6 v. d. (Götze, ayni yerde 90).

mek,,⁷⁹ (ayni zamanda *arḥa arnu-*⁸⁰, *anda arnu-*⁸¹), *šaruḡa(i)-* “ganimet olarak alıp götürmek,,⁸², *peḥute-* “götürmek,,⁸³ (ayni zamanda *arḥa peḥute-* “eve götürmek,,⁸⁴, *katta peḥute-* “aşağı götürmek,,⁸⁵, *šarā peḥute-* “yukarı götürmek,,⁸⁶), *kattanda peda-* “aşağı götürmek,,⁸⁷, *uda-* “getirmek,,⁸⁸ (ayni zamana *arḥa uda-* “eve getirmek,,⁸⁹), *uḡeda-* “getirmek,,⁹⁰, *uḡate-* “getirmek,,⁹¹ (ayni zamanda *arḥa uḡate-* “eve getirmek,,⁹², EGIR-*pa uḡate-* “geri getirmek,,⁹³, *šarā uḡate-* “yukarı getirmek,,⁹⁴, *katta(n) uḡate-* “aşağı(ya) getirmek,,⁹⁵, *pē ḥar(k)-* “elde tutmak,,⁹⁶ :

⁷⁹ Transkripsiyon halinde sunulan metin yerlerinden başka bk. KUB XXXIV 23 I 10.

⁸⁰ KUB XXIII 87, 13.

⁸¹ KUB XIX 30 IV 8 (Götze, AM 104).

⁸² KBo II 5 II 13 (Götze, AM 182); KUB XIX 37 III 30 (Götze, ayni yerde 174); XXIII 21 Vs. 29 v. d.; 36 II 22 v. d.

⁸³ KUB XXVI 69 VI (?) 7 v. d.; XXXI 6, 6 v. d.

⁸⁴ KBo IV 4 IV 22 v. d. (Götze, AM 136).

⁸⁵ KBo III 4 II 70, 73 v. d. (Götze, AM 62 v. d.).

⁸⁶ KBo V 4 Rs. 50, 51 (Friedrich, Vert. I 68); KUB VI 48 I 10 II 2 (Friedrich, ayni yerde I 148); XIV 15 III 40 (=XIV 16 III 18) (Götze, AM 56).

⁸⁷ KUB XIV 17 III 3 v. d., 8 v. d. (Götze, AM 94 v. d.).

⁸⁸ KBo III 1 I 27 v. d. (=KUB XI 1 I 27 v. d.); IV 4 IV 25 (Götze, AM 136); V 6 III 40 v. d.; KUB XIX 22, 10 v. d.

⁸⁹ KBo III 3 I 21 v. d.; 4 I 33 v. d., 45 v. d. (Götze, AM 22 v. d.) IV 31 v. d. (Götze, ayni yerde 128 v. d.); KUB XIV 15 I 6 v. d., 26 (Götze, ayni yerde 34 v. d.); 16 I 29 (Götze, ayni yerde 30); XIX 22, 10 v. d.; 30 I 6 v. d. (Götze, ayni yerde 90).

⁹⁰ KBo VI 28 Rs. 17.

⁹¹ KBo III 4 II 41 v. d., 83 v. d. (Götze, AM 56 v. d.) III 32 v. d., 52 v. d. (Götze, ayni yerde 76 v. d.) IV 41 v. d. (Götze, ayni yerde 136); IV 4 IV 26 (Götze, ayni yerde 136); V 6 I 35 v. d. III 4 v. d., 42; 8 IV 20 (Götze, ayni yerde 162); KUB XIV 8 Rs. 31 v. d. (Götze, KIF I 216); 15 III 50, 52 (=16 III 20, 22) (Götze, AM 56); 37 II 42 v. d. (Götze, ayni yerde 170); XXIII 11 II 11 v. d. (=12 II 2 v. d.) II 31 v. d.; 59 II ?? 14 v. d.; 68 Vs. 26; XXIV 23 I 10 v. d.

⁹² KBo III 3 III 8 v. d.; 4 II 45, 86 (Götze, AM 56 v. d.) III 6 v. d. (=KUB XXIII 125 III 12), 21 (Götze, ayni yerde 66 v. d.); KUB VI 50 II (?) 13 v. d.; XIX 41 III 7 v. d.; XXIII 59 II ? 14 v. d.

⁹³ KBo III 4 II 76 v. d. (Götze, AM 64).

⁹⁴ KBo V 8 IV 20 (Götze, AM 162).

⁹⁵ KBo II 5 I 18 (Götze, AM 182) II 61 (Götze, ayni yerde 186) IV 9 v. d., 22, 24, 26 (Götze, ayni yerde 192); KUB XIV 16 III 23 (Götze, ayni yerde 58). ⁹⁶ KBo III 1 I 29 v. d. (=KUB XI 1 I 29₄ v. d.).

KBo IV 4 IV 14 v. d. (Götze, AM 134) (14) [nu]-za ERIN₂.MEŞ ANŞU.KUR.RA.ĦI.A ŞA BI.IR.TI NAM.RA.ĦI.A GUD UDU-ia (15) [me]- ik-ki u₂-e-mi-ia-at

KBo IV 4 III 37 v. d. (Götze, AM 128) (37) ... IŞ.TU NAM. RA.ĦI.A < -ma-at > GUD UDU EGIR-an u₂-e-mi-ia-nu-un (38) na-an an-da e-ip-pu-un

KBo V 8 III 37 v. d. (Götze, AM 158) (37) nu şa-a-ru ku-it NAM.RA (38) GUD UDU AK.ŞU.UD

KUB XIX 34 III 34 (Götze, AM, 176) IŞ.TU NAM.RA-ma-an GUD UDU e-ip-pu-un

KBo II 5 II 12 (Götze, AM 182) nu-uş-şi-kan₂ NAM.RA.ĦI.A GUD UDU ar-ĥa da-aĥ-ĥu-un

KBo III 4 IV 31 v. d. (Götze, AM 128 v. d.) (31) IŞ.TU NAM.RA-ma-at GUD UDU şa-ra-a da-aĥ-ĥu-un (23) [na]at URU KUBABABBAR-şi ar-ĥa u₂-da-aĥ-ĥu-un

KUB XIV 1 Rs. 22 (Götze, Madd. 24) [KUR] URU Ĥa-pa-a-al-la-ya-kan₂ na-aş-şu ku-e-mi na-aş-ma-ya-ra-at QA. DU NAM.RA.ĦI.A GUD.ĦI.A UDU.ĦI.A ar-nu-mi

KBo V 9 II 38 v. d. (Friedrich, Vert. I 18) (38) NAM.RA.ĦI.A KUR URU Nu-ĥaş-şi ku-i-e-eş U₃ NAM.RA.ĦI.A KUR URU Ki-in-za (39) A.BU.IA ar-nu-ut am-mu-uq-qa-at ar-nu-nu-un

KUB XXIII 11 II (31) [nu ki-]e KUR.KUR^{TIM} ĥu-u-ma-an ar-nu-nu-un NAM.RA.MEŞ GUD UDU KUR-e-aş a-aş-şu (32) [A.N]A URU Ĥa-at-tu-şi u₂-ya-te-nu-un

KUB XIX 37 III 30 (Götze, AM 174) IŞ.TU NAM.RA-ma-at GUD UDU URU Ĥa-at-tu-şa-aş şa-ru-ya-a-it

KBo V 4 Rs. 50 v. d. (Friedrich, Vert. I 68) [nam-ma-za^D] UTU^{SI} ku-it KUR URU Ar-za-u-ya tar-aĥ-ĥu-un nu-kan₂ NAM.RA. MEŞ ku-i-e-eş şa-ra-a pi₂-e-ĥ[u-te-nu-un] (51) [na-aş^{LU2.MEŞ GIŞ}] KU. MEŞ i-ia-nu-un A. BU.IA-kan₂ ku-i-e-eş NAM.RA.MEŞ şa-ra-a pi₂-e-ĥu-t [e-it

KBo III 4 II 41 v. d. (Götze, AM 56) (41) nu-za^PUTU^{SI} ku-in NAM. RA I.NA E₂ LUGAL u₂-ya-te-nu-un (42) na-aş 1×10000 5 LI.iM 5×100 NAM.RA e-eş-ta URUKUBABBAR-aş-ma-za EN.MEŞ ERIN₂. MEŞ ANŞU.KUR.RA.MEŞ-ia (43) ku-in NAM.RA.MEŞ u₂-ya-te-it nu-uş-şa-an kap-pu-u-ya-u-ya-ar (44) NU.GAL₂ e-eş-ta nam-ma-kan₂ NAM.RA.MEŞ URUKUBABBAR-şi pa-ra-a (45) ne-eĥ-ĥu-un na-an ar-ĥa u₂-ya-te-ir

NAM.RA'nın Hititçe okunuşunun B altında gösterilen fiillerden birinden teşkil edilmiş bir isim olması beklenebilir. Böyle bir isim olarak bana yalnız *arnu*ala- malûmdur. Yukarıda transkripsiyon halinde takdim edilen metin parçalarına nazaran *arnu*-nın diğer manaları arasında aynı zamanda "(ganimet olarak) getirmek, sevk etmek,, manasına geldiğinden, yani NAM.RA'nın Akkadça karşılığı *šallatu*'nın müştak olduğu *šll*'ya tekabül ettiğinden artık şüphe etmemek lâzımdır⁹⁷. -ala- unsuruna gelince, onun hakkında bazı açıklamalar yapmak faydalı olacaktır:

-al(l)a- menşe bakımından bir aidiyet ekidir⁹⁸. Meslek adla-

⁹⁷ *arnu*- «(zorla) sevketmek, nakletmek» manasında aynı zamanda: KBo IV 4 IV 22 (Götze, AM 136); VI 26 IV 2 (Hrozný, CH 148); KUB XIV 1 Rs. 26 (Götze, Madd. 26).

⁹⁸ Krş. a) *analla*- «evvelki», «anadan kalma (?)» Güterbock, Kumarbi (Almanca nushası) 78 (krş. *annaz* «evvelce, eskiden», *anna*- «ana»), *attalla*- «babaya ait, babadan kalma» (Güterbock, aynı yerde), *irmala*- «hasta» (*irma*- «hastalık»), *genzuuala*- «dostça, ilgili» (*genzu* «dostluk, merhamet, ilgi»), *malteşşnala*-, aslında «malteşşar duasına ait» (*malteşşar* ile çağırılmış), *muriiala*- «üzümden mamul (??)» (*muri*- «üzüm salkıkımı», Ehelolf, OLZ 36 [1933] 5 ve not 3), *tuuala*- «uzak (sıfat olarak)» (*tuua*- «uzak (isim olarak), uzaklık»), *uarpan(n)ala*- «ritüel olarak yıkanmış (??)» (aslında «yıkanmaya ait»). b) *hattalla*- «topuz (?)» (von Brandenstein, MVAG 46/2, 38 v. d.; Güterbock, Belleten VII 303 not 22; aynı müellif, *Orientalia* NS 15, 485) (*hatta*- «vurmak» fiilinden), *heiauall(a) ?*- «oluk (?)» (KUB XXXI 84 II 2, *heiauai*- «(yağmur) yağmak»), *kunziiala*- (bir renk maddesi?, von Brandenstein, adı geçen yerde 57, *kunzi*'den teşkil edilmiştir; sonuncusu hakkında Sommer, ZA NF 12 s. 23), *tertiiala*- (bir kurban içkisi), aslında «3'e ait», *appala*- «dar ağacı (?)», «çift (??, ziraatte)» (krş. *ep*- «(sıkı) tutmak»). Ayrıca krş. *ardala*- «bıçak (?)» (Güterbock, Kumarbi 78), *ariiala*- (Sommer- Ehelolf, BoSt 10, 81). c) *Uşalla*- «Uşa'lı» (KUB VIII 75 IV 2, 24, 65), *SALİşpunnala*- (KBo II 12 V 11, Kültepe metinlerinde geçen yerli şahıs adları *İşpunahşu* ve *İşpunuman* ile karşılaştırınız; bu adlar, Emin Bilgiç'in «Kapadokya Tabletlerine göre Anadolu Kavimleri üzerinde Araştırmalar» adlı henüz neşredilmemiş olan doktora tezinde işlenmiştir; Dr. Bilgiç, tezini neşrinden önce bana görmek fırsatını verdiği için kendisine müteşekkirim), *Niualla*- (KUB XIV 1 Rs. 59, 60, krş. *niualla*-, *niualli*- «suçsuz» ve Kültepe şahıs adları *Niuasu*, *Nimahşu* ve *Niuahşusar*, Stephens, *Personal Names of Cappadocia* 59). -al(l)a- ile sona eren şahıs adlarına Nuzi malzemesinde geçen ve çok muhtemel olarak Anadolu menşeli olan *Atalla* ve *Haştalla* (Gelb — Purves — MacRae, *Nuzi Personal Names* 38, 58, 215 ve 232) ilâve edilmelidir; *Atalla* ile Kültepe adlarından *Atali* ve *Anali*, eğer *Atani* ve *Anani* okunmaları gerekmiyorsa, karşılaştırılmalıdır (Stephens, adı geçen yerde 14, 24; aynı müellif, *Old Assyrian Letters and Business Documents* 203: 5, 10; Gelb *Inscriptions from Alishar and Vicinity* 56: 48).

rının teşkiline yarayan unsur olarak kullanılışı ikinci derecededir, ve bu kullanılış asıl vazifesinin şümulü içine girer. Bu gibi sözlerin hemen hemen hepsinde onu aidiyet eki olarak izah etmek mümkündür⁹⁹. Bu ekin Protohattice menşeden olduğu KBo V 11 Vs. 20'de Protohattice sütunda kayıtlı *LU²du-ud-du-uş-ḫi-ia-al* ile Hititçe sütundaki *LU²du-ud-du-uş-ḫi-ia-al-la-aš'*in karşılaştırılmasından anlaşılır. Aynı Protohattice ek, VBoT 68 III 6-9'da da geçer ve orada Hititler tarafından aynı şekilde gövde vokalinin (ekseriya *-i*¹⁰⁰) ilâvesiyle alınmış olan *-il* (bk. Forrer, ZDMG 1922, 231;

⁹⁹ *LUauriiala-* «müstahkem mevki askeri» (aslında «müstahkem mevkie ait»), *LU²arkammiiala-* «arkammi (aleti) çalıcı(sı)» (KUB XI 23 V 20, aslında «arkammi (musikî aletin)e ait»), *LU²ḫarṣiiala-* «ekmek kurban edici» (aslında «mutad (ekmeğ)e ait»), *LU²ḫattaluala-* «kapucu (?)» (aslında «(kapuyu) sürgülemeye ait»), *SALḫaşnupalla-* «ebe» (Sommer, OLZ 1939, sütun 682, her halde *ḫaşnualla'dan değişmiştir, aslında «doğurtmaya ait»), *LU²ḫuprala-* «ḫuppar kabını imal eden (?)» veya «ḫuppar kabı ile içki sunan (?)» (KBo III 34 II 15; 36 Vs. 21; KUB XXV 28 I 3, aslında «ḫuppar kabına ait»), *LU²/SALḫuuaşşannalla-* (veya *ḫuuaşşannalli-*) «(tanrı) *ḫuuaşşanna*'nın rahib(es)i» (aslında «*ḫuuaşşanna*'ya ait», KUB XX 75 II 7, 10; XXVII 49 III 1, 6, 8, 16, 24; 50, 8; 53 Vs. 1, 5, 37; 54 II 5, 11, 13 III 11; 55 II 3 III 5, 7, 13, 14; 56 II 1, 6 III 4, 9; 57 II 1, 6, 9, 13 III 3 ?; 58 I 8; 59 I 3; 61 I 3; 63 IV 9, 15; 64 Vs. 3, 10 Rs. 13; 65 I 8,28, 30; XXXII 125, 6, 12, 14; 126 II 3, 7 III 2, 6; VBoT 61, 9), *LU²işpantuzziiala-* «içki sunan» (aslında «işpantuzzi kabına ait»), *karimnal(a?)-* «mabet hizmetçisi» (KUB XXVII 51, 6, bk. Gurney, AAA XXVII 54, E²karimn- «mabet»), *LU²surrala-* «tanrı *Sura*'nın rahibi (?)» (fakat krş. Friedrich, Altorient. Stud. 51 ve Laroche, RHA VII 77), *LU²taḫiiala-* (KUB IX 17, 6, 8, 9; X 93 I 8; XX 83 IV 1; VBoT 34 Rs 5. Krş. EZEN *daḫiiaş* KUB XIII 4 I 43 ve Protohattice *taḫaia* «berber»; sonuncusu ile mukayese bakımından krş. Sommer, IF 59 [1948], 205 v. d.), *LU²tarveşgala-* «rakkas, dans eden» (aslında «raks etmeğe, dans etmeğe ait», fiil hakkında son olarak Götze, JCS I 82 v. d.), *LU²taualala-* «taual içkisi imal eden, taual içkisi sunan» (aslında «taual içkisine ait»), *LU²ualḫiiala-* «ualḫi içkisi imal eden, ualḫi içkisi sunan» (aslında «ualḫi içkisine ait»).

¹⁰⁰ a) *karuili-* «eski» (*karu* «eskiden»), *miianti(ia)li-* «ergin, olgun» (Tenger, ZANF 4, 189; Otten, MVAG 46/1, 25 not k, *mai-*, *mīa-* fiilinin particip'inden teşkil edilmiştir), *tarḫuili-* «kudretli, kuvvetli» (tanrı *Tarḫu* veya *tarḫ-* «yenmek»'ten teşkil edilmiştir?), *duddumili-* «sessiz, gizli» (krş. *duddmiiāḫḫ-*, *duddmiiant-* ve *duddummeš-*, Ehelolf KIF I 393 v. d.). b) *ḫattuşili-* «ḫattuş'lu», *ḫimmuili-* «*ḫemmuu*'lu» (Sommer, AU 123), *ḫnerikkaili-* «*Nerikka*'lı», *ḫantili-* («*ḫant-* «cephe, alın» sözünden teşkil edilmiştir?), *ḫkişnapili-* («*Giiāşeneuili-* 'den değişmiştir?, *Giiāşene* KUB XVII 38 I 4, Laroche RHA VII 52'de kaydedilmiştir), *ḫtaḫaruaili-* (ḫ*Taḫarul* ile aynı sözden teşkil edilmiştir ve şekil bakımından her iki söz birbirine tekabül eder, sonuncusu KUB XXVIII 71 Vs. 6; Laroche, adı geçen yerde 31), *ḫtaḫunzili-* «tanrı *Tarḫunz*'a ait., (KUB XXX 52 I 7; tanrı

Laroche, JCS I 214) ile değişik olarak kullanılıyor. Aynı ekin *-el*¹⁰¹ ile değişmesi KBo V 11 I 11 v. d. 'ında görülür, *-ul* ile değişmesi ise ^{LU2}Uašil (KUB XXVIII 2 Vs. 5) ile ^DUašul (KUB XXVIII 60 Rs. 7)'de müşahede edilebilir¹⁰². Aynı değişme tezahürü, Hititçe sözlerde de göze çarpar. Oldukça sık olan *-ala-* teşkilleri yanında ^{LU2}kinirri-la-¹⁰³, ^{LU2}hinkula- "sakl (?)",¹⁰⁴ ve URDUkukulla-¹⁰⁵ gibi teşkilleri de kaydetmeliyim. *-al*, *-el*, *-il* ve *-ul* arasındaki değişik kullanılışın izahı, bunların ancak aynı menşeden oldukları ve *-ul*'a irca edilmeleri ile mümkündür. Karşılaştır : *aiauala-* "mümessil (?)", *annauali-* (aynı zamanda *annauli-*) "müsavi mevkili", *karpiuala-* "hiddetli", (*karpi-* "hiddet,") ve *ešharuul* "kanama (?)", (*ešhar* "kan,"); krş. aynı zamanda Friedrich, Heth. Elementarbuch § 17.

Verdiğimiz örneklere göre bir adım daha ileriye giderek

adı hakkında bk. Gelb, Hittite Hieroglyphs III; Laroche, adı geçen yerde 89). Bk. ayrıca ^IArnili- (KUB XIII 3 III 27), ^Hakkarpili (2 BoTU 13 I 22, 26, 23), ^IKantuzzili-, ^IMuršili-, ^IPiaššili-.

¹⁰¹ Bu ek, ayrıca *-ašši-* eki ile de değişik olarak kullanılıyor. Protohattice ^{LU2}haggazuel «içirici» (aslında «içirmeğe ait», son olarak Sommer, Hethiter und Hethitisch 83) ile ^{LU2}haggazuaašši-'yi (^{LU2}ha-ag-ga-zu-ua-aš-ši-eš olarak yazılmıştır, IBoT I 36 IV 37) karşılaştırınız. Bununla Kültepe şahıs adları *Hupuala* (aynı zamanda *Hapuaala* ve *Hapula*) ile *Hapuašu* (aynı zamanda *Hapuaašu*) arasındaki ek değişikliği de karşılaştırılmalıdır (Stephens, Personal Names of Cappadocia 39; Gelb, Inscriptions from Alishar and Vicinity, Index 70).

¹⁰² Laroche tarafından RHA VII 37'de kaydedilmiştir.

¹⁰³ Sözlük KBo I 5 Vs. 16'da ^{LU2}NAR'ı ^{LU2}ki-nir-ri-la-aš-pat₂ takibediyor. *-pat₂*'ın sözlüklerdeki kullanılışına göre (KBo I 42 I 8 II 18, 28, 42 IV 25 V 5; 44 Vs. 15 Rs. 15; 52 Vs. 18) ^{LU2}k. , ^{LU2}NAR'ın Hititçe okunuşu olması icabeder (krş. aynı zamanda Weidner, LSS VII 1/2, 74 v. d.). Bununla beraber ^{LU2}k.'nın İbranca *kinor* ile ilgili olduğu hakkında Hrozný'nin ileriye sürdüğü teklif (SH 52 not 1), değerini muhafaza eder. İdeogramın tamamlanışı hakkında bk. müellif, Untersuchungen zu den Beamtennamen im hethitischen Festzeremoniell 52.

¹⁰⁴ KUB II 7 II 9.

¹⁰⁵ Krş. Schwartz, JAOS 58, 346. ^{SAL}Annella- (KUB XIV 4 III 4, 5, 15; krş. *anna-* ve **anni-* «ana» (*šiuanzanni-* «tanrı anası» sözünde) ile tanrı *Annalia* ve *Ana*, Laroche, RHA VII 45, 79 ve Kırıl adı *Anitta*) ile ^{SAL}Huella- (KBo V 7 Vs. 20, krş. *huua(i)-* «koşmak» ve *huella-* «sıyılmak, kaçmak», sonuncusu için son olarak Güterbock, Kumarbi 35) şahıs adlarında muhtemelen *-ella-* teşkilleri bahis konusudur.

-al(l)a-, -al(l)i-¹⁰⁶, al(l)u-¹⁰⁷, -ili-, -ila-, -ul(l)la-¹⁰⁸, -ul(l)i-¹⁰⁹ ve -ul(l)u-^{109a} 'da, sonraki ayrılmalar ne olursa olsun, menşei bakımından aynı ekin bahis konusu olduğu iddia edilebilir;¹¹⁰ son-

¹⁰⁶ Krş. a) *annalli-* "evvelki,, (annaz "evvelce, eskiden,,), *arkammanalli-* "haraç ödeyen,, (*arkamman* "haraç,,), *kappilalli-* "menfur (?),, (krş. *kappila-* ve *kappilahh-*, Götze, AM 261 v. d.). b) *işşalli* "tükürük,, (*aiş* "ağız,,), *harşanalli-* "çelenk,, (*harşana-* "baş, kafa,,), *harşiialli-*, bir nevi kurban kabı (krş. Gurney, AAA XXVII 120 v. d., *harşi-* "mutad, normal,,), *kuttanalli-* "gerdanlık,, (*kuttar* "omuz, boyun, gerdan,,), *puriialli* "tasma (?),, (*puri-* "dudak,, Friedrich JCS I 286 v. d.), *tarpalli-* "(şahsın yerine kaim olan) resim, suret,, . c) *işşaralli-* "(dişi tanrı) *işşara*'nın rahib(es)i (?),, (KUB XXX 28 Vs. 8), *ha(n)tantiialli-* "el işçisi (?),, Sommer, Bil. 133), *harpanalli-* "hasım (?),, , *huuşşannalli-* "(tanrı) *Huşşanna*'nın rahib(es)i,, (krş. not 99), *kattuanalli-* "intikamcı,, (*kattauatar* "intikam,, , Sommer, adı geçen yerde 50 v. d.), ^{LU2}*tapariiali-* "hükümdar, kumandan,, (*tapariia-* "hükmetmek,,), ^{LU2}*tarrüanalli-* "üçüncü,, (aslında "üçüncüye ait,, , müellif, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi II [1944] 794; Sommer, IF 59 [1948] 205 v. d.), ^{LU2}*duianalli-* "dördüncü,, (aslında "dördüncüye ait,, , Sommer, aynı yerde 205 v. d.). d) ¹*Maraşşalli-* "Maraşlı,, (KUB VIII 75 III 18, 63 IV 42), ^{SAL}*Ammalli-* (KUB V 6 II 42, krş. not 110), ¹*Alantalli-* (KUB XXII 65 II 12 III 28, 33; krş. ^D*Alandaşşı* ve ^{GİŞ}*Salanza*. Laroche, RHA VII 68 ve ayrıca ^D*Allanza*, ^D*Allanzu*, Laroche, aynı yerde 45), ¹*Targaşnalli-* (Friedrich, Vert. II 221).

¹⁰⁷ ^{GİŞ}*hattalu* «sürgü» (krş. *hatta-* "vurmak,,), ¹*Magallu-* (KUB XIII 35 III 40, krş. *mekki-* "çok,,).

¹⁰⁸ Krş. *uarşula-* "teskin,, (bk. Gurney, AAA XXVII 52 v. d., aslında "teskin etmeğe ait,,). Herhalde *dalugnula* ve *parganula* da buraya ait olacaktır. KUB XII 63 Vs. 30 *ma-ni-ku-ua-an-du-şa* KAS.HI.A-uş.U₂.UL-aş *da-lu-ug-nu-la* "Ve kısa yollar, onlar uzatmağa ait değildirler,, (yani "kısa yollar uzatılmazlar,,). Satır 31 *kap-pa-uş* HUR.SAG.MEŞ U₂.UL-aş *par₂-ga-nu-la* "Alçak dağlar, onlar yükseltmeğe ait değildirler,, (yani "alçak dağlar yükseltilemezler,,). Krş. Friedrich, *Orientalia* XIII 205 v. d. ve Pedersen JCS I 60 v. d.

¹⁰⁹ -ul(l)i- ile biten sözlere ait örnekler müellif tarafından *Bulleten* XII [1948] 317 not 38 a'da verilmiştir. Ayrıca bk. ¹*Kukkulli-* ve ¹*Kuaggulli-* (Friedrich, Vert. II 89; Sommer, AU 371. Bununla Kültepe şahıs adı *Kuku* karşılaştırılmalıdır, Eisser-Lewy. MVAĞ 33, 105, 12. *Kuku*'nun diğer kayuaklarda geçişi hakkında bk. Gelb - Purves - MacRae, Nuzi Personal Names 229) ve ¹*Tapalazunauli-* (aynı zamanda ¹*Tapalazunauli-*, krş. Götze, AM 220 ve Laroche, RHA VII 89).

^{109a} Bu ek ile teşkil edilmiş henüz hiç bir örnek tanımıyorum.

¹¹⁰ Burada kısaca temas edebileceğimiz -(a)talla- ve -(a)talli- ile biten sözler, -al(l)a- ve -al(l)i- teşkillerine müazi olarak değerlendirilmelidirler. -(a)talla- ile biten ve oldukça sık geçen meslek adları ile *huhadalla-* «büyük babaya ait» (Güterbock, Kumarbi 78) ve *muuattala-* (Friedrich, KIF I 376 not 3; Laroche, RHA VII 110) gibi sıfatlar karşılaştırılmalıdır. ^{LU2}*zilipuriiatalla-*

daki *a*, *i* ve *u* Hititçe gövde volkali olarak düşünülmelidirler ¹¹¹.

«*D Zilipuri*'nin rahibi» aslında «*Zilipuri*'ye ait» demek olacaktır. (Glossenkeil) *kupiatalli-* «tasarlayıcı (?),suikastçı (?)» (KUB XXI 29 II 53, *kup-* veya *kupia-* «tasarlamak (?), plân yapmak (?)» sözünden teşkil edilmiştir?) sözünde belki de *-(a)talli-* ile sona seren bir söz bahis konusudur (bu söz, *kupiatati-*'den de teşkil edilmiş olabilir, bu takdirde bir *-alli-* teşkili olacaktır). Ayrıca aşağıdaki şahıs adlarına bakınız: *SALAmattalla-* (KUB XXII 70 Vs. 7 v. d. Rs. 28 v. d., krş. not 106'da *SALAmalli-* ve Nuzi'de geçen kadın adı *Amma*, Gelb - Purves - MacRae, Nuzi Personal Names 20), *Armatalli-* (KUB V 6 III 3, krş. *arma-* «ay», Forrer, MDOG 61, 39; Götze, NBr. 18), *Nanatalli-* (KUB XXXI 53 Vs. 6; krş. *INana-LU₂-i-* ve *SALDNana*, Bossert, Asia 125 v.d. ve *INanaia-*, KUB XXVI 69 VII 8), *Pittagatalli-* (Götze, AM 323, bunun bir *-alli-* teşkili olması da mümkündür, krş. *URUPittaga*[. . .], KUB XIV 20, 10), *Muuatalli-* (*Mutalli-*) ve ayrıca *Muuattalli-* (Goetze, Kizzuwatna 68; Bossert, Ein hethitisches Königssiegel 74 ve Asia 124; Laroche, adı geçen yerde). Hitit Hiyeroglif metinlerinde *Muuatala* ve *Mutali* hakkında bk. Bossert, Ein heth. Königssiegel 369. *-tala-* ve *-tali-* ekleri Kültepe metinlerinde yerlilere ait şahıs adlarında geçmeye başlıyor. Krş. *Hu(a)tala-* (Emin Bilgiç, yukarıda adı geçen yerde; krş. Hititçe *hu(a)i-* «koşmak») ve *Habatati* (krş. *Haba*, Stephens, adı geçen yerde 39; Laroche, RHA VII 23'te Kültepe şahıs adı *Habatati* ile Boğazköy metinlerinden tanınan tanrı *Hapantali*'yi müsavi tutar).

Neutrum *şiatat* (krş. *şai-*, *şia-*, Güterbock, Kumarbi 63)'daki *-tal* ekinin *-(a)talla-*, *-(a)talli-* ile münasebeti, muhtemelen *-al* ve *-ul* ile biten Neutrum'ların *-a(l)la-*, *-a(l)li-*, *-al(l)u-*, *-ul(l)a-* ve *-ul(l)i-* ile münasebeti gibidir. *-tal* unsuru ile aynı zamanda *-zil* ile sona eren Neutrum'lar (*şarnikzil*, *taiazil*) karşılaştırılmalı ve okuyucunun dikkati malûm olan *z* ve *t* tebedülüne çekilmelidir (meşelâ krş. *Zaşhapuna* ile *Taşhapuna* ve *zashai-* ile *teşha-*). *-zil* unsuru Hititçe Protohatticeden geçmiştir ve orada *-il* ile değişik olarak kullanılıyor. Kanaatimce birbirinin aynı olan *DUaşizzil* ile *DUaşil'* karşılaştırınız. *DUaşezzali-*deki *-zali-* eki de *-talli-*'nin aynı olabilir (tanrı adı hakkında bk. Laroche, adı geçen yerde 37 ve JCS I 209). Bunun için Hititçe *huhadalla-* ile Hiyeroglif Hititçesi *huħazali-* (Gelb, Hittite Hieroglyphs III 24) karşılaştırılmalıdır. *-il* ile *-zil* tebedülü için aynı zamanda Kültepe adı *Hupalia* ile Nuzi adı *Huppatal* karşılaştırılmalıdır (L. Oppenheim, RHA V 24. *-til* eki hakkında bk. Oppenheim, WZKM 44, 210 ve Gelb - Purves - MacRae, Nuzi Personal Names 266).

-al(l)a- ile *(a)talla-* eklerinin bir *tl* sesinden ibaret olan eski bir eke irca edilip edilemeyeceği sorusunu şimdilik açık bırakmayı tercih ediyorum. Yalnız *-il* ile *-zil* tebedülü ve *-zil* ile *-tal'*ın aynıyeti ihtimali böyle bir eheti düşünme sebeb oluyor. *-tara-* eki ise, belki *-talla-*'nın bir ses variant'ından başka bir şey olmayacaktır, *-talla-* eki etimoljik bakımdan şimdiye kadar Indoavrupa dillerine bağlanmakta idi, bk. H. Pedersen, Hitt. 47.

¹¹¹ *l-* teşkillerinde *a-* ve *i-* gövdesi arasındaki değişik kullanılış hakkında bk. Götze, Madd. 128 v. d.

Geniş bir ölçüde kullanılan ve *-ul* ile biten Neutrum'lar ile nadir olan *-al*¹¹² Neutrum'larında aynı ek bahis konusu olabilir¹¹³.

-ala-, *-ili-* ve *-ula-* vesaire gibi eklerin Protohattice *-al*, *-il*, ve *-ul* ile Hititçe gövde vokallerinden teşekkül etmiş olduğunu gördükten sonra,^{113a} Kültepe metinlerinde geçen yerlilere mahsus şahıs adlarında *-ala-*, *-ili-*, *-ula-* vesaire ile sona eren adlar (krş. meselâ *Aşula*¹¹⁴, *Şiḫanala*¹¹⁵, *Tarḫuala*¹¹⁶, *Ḫapu(a)la*¹¹⁷, *Tuḫuşili*¹¹⁸, *Purşili*¹¹⁹, *Ḫaşṭali*¹²⁰) hususî bir önem kazanırlar, çünkü diğer işaretler yanında bunlar, Hititlerin Assur ticaret kolonileri devrinde Anadolu'da mevcut olduklarını gösterirler.

¹¹² Krş. *işhiial* «bağ, (baş) sargısı (?)» (*işhiia-* «bağlamak»'tan, Goetze, Tunn. 49 v. d.), *katral* (*katra-*'dan teşkil edilmiştir, bk. Sturtevant, Eti Dili Sözlüğü 77).

¹¹³ Fakat krş. Sommer, Hethiter und Hethitisch 88.

^{113a}) Nuzi'de geçen ve *-alla*, *al(l)i*, *-elli*, *-il*, *-ili*, *-illu*, *-uli*, *-ula* ile sona eren şahıs adlarına da bakınız. Bu adlar kısmen Anadolu menşeli, kısmen de Anadolu tesiri altında vücuda gelmiş olacaktırlar. Bu adlar üzerinde de durmak, bizi bu makalenin çerçevesinin dışına çıkaracağı için burada bu işten sarfı nazar ediyorum. Krş. Gelb -Purves- MacRae, Nuzi Personal Names 199, 209, 219, 231, 232.

¹¹⁴ Hrozný, Tablettes de Kültépé 15, 4 (neşredilmemiştir, E. Bilgiç, adı geçen yerde).

¹¹⁵ Gelb, Inscriptions from Alishar and Vicinity 7: 10; bk. E. Bilgiç, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi II [1943] 36 ve Bossert, Ein heth. Königssiegel 21.

¹¹⁶ Lewy, Tablettes Cappadociennes, Troisième Série, 252: 2; bk. E. Bilgiç, adı geçen yerde 37 ve Bossert, adı geçen yerde.

¹¹⁷ Bk. not 101.

¹¹⁸ Stephens, adı geçen yerde 33; Eisser - Lewy, MVAG 33, 4, 23; Sommer, Hethiter und Hethitisch 87. Tanrı adı *Tuḫuşî*'den teşkil edilmiştir (tanrının geçtiği yerler için bk. Friedrich, Vert. I 200 ve Laroche, RHA VII 127). *Tuḫuşî* Kültepe metinlerinde şahıs adı olarak ta geçiyor (E. Bilgiç, henüz neşredilmemiş olan doktora tezinde).

¹¹⁹ Stephens, adı geçen yerde 27; krş. Eisser-Lewy, adı geçen yerde 105 c; Sommer, adı geçen yerde.

¹²⁰ Eisser-Lewy, adı geçen yerde 143, 11. Hititçede bu sözden teşkil edilmiş olan *ḫaşṭaliiatar* «kahramanlık» (Ottén, KUB XXXIII, Önsöz III) ile karşılaştırınız. Bu sözlerin dayandığı esas söz *ḫaşta* veya *ḫişta*'ya *Ḫaştaḫşu*, *Ḫiştaḫşu*, *Ḫiştaḫşuşar* (Stephens, adı geçen yerde 41; E. Bilgiç, adı geçen yerde; krş. L. Oppenheim, RHA V 24 ve Bossert, Asia 170) ve *Ḫişṭuman* (Gelb, adı geçen yerde, 59: 38) şahıs adlarında rastlanmaktadır. Krş. Hititçe *ḫaşṭai* «kemik; kuvvet» ve Nuzi'de Hititçe şahıs adı *Ḫaşṭalla*, bk. not 98.

Hitit zamirlerinin Indoavrupa dilleriyle izah edilemeyen Genetif eki *-el'*de de aynı Protohatti ekini görmek cazip bir düşüncedir¹²¹. Bu takdirde böyle bir gelişmenin vücut bulması için her iki kavmin uzun zaman bir arada yaşamış olduğunu kabul etmek gerekecektir ki, bu da Hititlerin Anadolu'ya muhaceretlerinin er bir çağda vuku bulmuş olmasını icap ettirir.

Neşa'nın iyi bir Hitit adı taşıyan ve Anitta'dan önce Neşa'dan Zalpuva'ya kaçırılıp bu kiral tarafından Neşa'ya iade edilen tanrısı *Şiuşummi* (aynı zamanda *Şiuşmi* ve *Şiunaşummi*, krş. Laroche RHA VII 76) de Anitta'dan önce Neşa'nın Hitit halkı ile iskân edilmiş olduğunu kabul etmemizi icap ettiriyor. Krş. Bossert, Ein heth. Königssiegel 21. Yalnız Anitta ile babası Pithana Kültepe metinlerinde kaydedilmekle kalmıyor, aynı zamanda Neşa şehrinin tanrısı da aynı metinlerde geçiyor; bu tanrının ismi *Şiuaşmi*¹²² şahıs adında geçiyor. Krş. aynı zamanda Bossert, Asia 89. *Şiuaşmi*'den *Şiuaşmi*'ye geçmek malûm olan *u* ile *ua* tebedülü sayesinde hiç bir güçlük arzetmez. Bu tanrı ismi, yalnız Anitta metninin elimize geçmiş olan muahhar kopyasında mevcut olup diğer kaynaklarda anılmadığından Kültepe metinlerinde geçişi, Anitta metninin veya hiç değilse dayandığı kaynakların tarihf bakımdan hakikî olduğu düşüncesini destekler.

arnuuala'ya gelince, şimdiye kadar ileri sürdüğümüz bilgilere göre, lugavî manası "sevketmeğe ait,, yani "sevkedilmiş,, dir. Bu ise, NAM.RA hakkındaki bilgimize tamamen uyar.

DIE SOZIALE KLASSE DER NAM.RA-LEUTE UND IHRE HETHITISCHE BEZEICHNUNG

Die deutsche Fassung des vorliegenden Artikels erscheint in der Festschrift für Herrn Prof. Bossert, die dem verdienstvollen Forscher der alten Kulturen Anatoliens anlässlich seines 60. Geburtstages von seinen Kollegen und Schülern gewidmet ist.

¹²¹ Krş. Sommer, adı geçen yerde 86 v. d.

¹²² Stephens, adı geçen yerde 60. Kültepe şahıs adı *Iştalkian*'i da (Eisser-Lewy, adı geçen yerde 209, 2, 6, 21) Hititçe *iştalkia-* «düzeltmek» ile ilgili görüyorum.